

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2706-6185/09/13-16>

Zinyət Maqsud qızı Mirzə-zadə
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
magistrant
zinamzade@gmail.com

FƏRHAD XƏLİLOVUN SON İLLƏR YARADICILIĞININ ÜSLUB İNKİŞAFI

Xülasə

Fərhad Xəlilovun yaradıcılıq irsi çox genişdir. O, dəzgah rəngkarlığının demək olar ki, bütün məlum janrlarında işləyir. Yağlı boyanın müxtəlif vasitələri və janrları yalnız rəssamın təxəyyülünü stimullaşdırırdı.

Rəssam əsasən mənzərə, portret və ya natürmortdan asılı olmayaraq məhdud təsvir diapazonuna riayət edirdi. Bir neçə onilliklər ərzində eyni motivin təkamülünü öyrənmək və bu sabit təsvirlərdə ümumi və xüsusi olanı müəyyən etmək daha maraqlıdır.

Açar sözlər: *Fərhad Xəlilov, bədii üslub, yaradıcılıq, mənzərə, Abşeron, kolorit.*

Zinet Maqsud Mirza-zadə
Azerbaijan State University of Culture and Arts

Formation of the artistic style in the creative work of Farhad Khalilov

Abstract

The creative heritage of Farhad Khalilov is very extensive.

He works in almost all known genres of easel painting. Various means and genres of oil painting only stimulated the artist's imagination.

The artist mostly adhered to a limited range of images, whether landscape, portrait or still life. And the more interesting it is to study the evolution of the same motif over several decades and to identify the general and the particular in these stable images.

Key Words: *Farhad Khalilov, artistic style, creativity, landscape, Absheron, coloring.*

Giriş

Baxmayaraq ki, 1980-1990-cı illərin qovşağında Azərbaycan rəssamlığında süjetdən abstrakt rəsm tendensiyası müşahidə olunsa da, məişət mövzusu üstünlük təşkil edir. Sərgilərdə ümumi emosional fon daha kəskin və ehtiraslı idi. Sərgilərdə nümayiş etdirilən əsərlərin əksəriyyətinin quruluşu, sanki, spontan bir hiss ilə müəyyən edilir. Rəssamların əsas məqsədi rənglər vasitəsi ilə, rəsm fakturası və məkan kompozisiyası ilə rəsm əsərinin özünütəsdiqini təmin etməkdir. Məkan kompozisiyası rəssamlıqda daha çox emosional gərginliyin rəmzi kimi qəbul olunur. Axtarış kompozisiyanın bədii-süjet dolğunluğu istiqamətində deyil, onun sırf bədii ifadə vasitələri ilə aşkarlanması yolu ilə gedir.

Kamenski yazır: “1985-ci ildə Moskvanın Mərkəzi Rəssamlar Evindəki bu ekspozisiya, onu bizə yetkin, formalaşmış bir sənətkar kimi təqdim etdi. Və ən əsası, özünəməxsus qavramı, dünyaya öz baxışı, bədii ifadə sistemi olan bir sənətkar kimi. O, şübhəsiz ki, həm milli Azərbaycan incəsənəti çərçivəsində, həm də bütün müasir sovet rəssamlığı kontekstində son dərəcə xüsusi, bənzərsiz bir yer tutur.

Fərhad Xəlilov uzun illərin axtarırları nəticəsində novator planlı özünəməxsus bir bədii üslub formalaşdırma bilmişdir. Onun formalaşdırdığı üslubu rəsm-plastik formalar üslubu adlandırmaq bilərəm, şəkilli-plastik formalar üslubu adlandırdım. Bu üsluba bir növ yaxın olan ustalarımız olsa da, deyərdim ki, Fərhad Xəlilov daha cəsarətli, daha kəskin ümumiləşdirmə yolu ilə gedir. Onun rəsmlərində bir dağ görürsüz, demək bu ümumiyyətlə, dağdır, bəzi binaları görürsüzsə, deməli bu, onlardan bir təəssüratdır.

Rəssam obyektin xarici formasını hansısa ümumi kəskin, gərgin hisslə əlaqələndirməyi bacarır. Baxın, mən onun sənətindəki simvolikadan danışırım və bu simvolika artıq onun forma üslubuna çevrilib.

Budur onun Abşeron görüntüləri, ona yaxın yerlərin... və Azərbaycanın digər ərazilərinin mənzərələri. Onlar həmişə xüsusilə kəskin hisslərlə doludur. Özündə onlar həmişə simvolizmə yaxın bir dildə qurulur. Fərhad bir və ya iki əşya motivi seçir - ağac, tarla, quyu, təbii ki, dənizvə onların hər biri ilə hansısa konkret həyacanı əlaqələndirir. Çox vaxt bu cür həyacanlar böyük daxili gərginliklə doludur. Ümumiyyətlə, onun forması həmişə daxili gərginliklə doludur, xüsusilə görüntü intizamı kimi kəskin bir gərginliklə. Və belə bir simvolik ifadə sistemi, müəyyən bir lakonizmlə, müxtəsərliklə, aforizmlə və s. ilə ifadə etmək bacarığı orta əsrlərdən milli Azərbaycan poeziyasının elementlərinə çox yaxındır.

Şübhəsiz ki, qarşımızdalirik və poetik istedadla malik sənətkar kimi öz yolunu cızmış yetkin, əsaslı bir ustad durur.

O, işlədiyi janrlarda cəmləşmiş, müasir məzmun tapmağı bacarır. Bu da onu müasir incəsənətimizin görkəmli və ciddi ustadlarından birinə çevirir.

“...gizli məna ilə dolu və “ixtisas”ı ilə ovsunlayan qeyri-müəyyənlik anı Fərhad Xəlilovun yaradıcı təfəkkürü üçün çox səciyyəvidir. Onun nadir əsərləri tamaşaçıda qeyri-ixtiyari “başqa aləm” təsüratı yaratmaya bilər... Çox zaman müəllifi bilavasitə obyektiv dünyanın əhəmiyyəti maraqlandırmır. Hər halda, onun reproduksiyasının adekvatlığı. Cisimlər öz ilkin (“profan” həyat mənsubiyyəti) mənasından qoparaq, özünəməxsus, materiala paralel mövcud olan, lakin insan həyatında, sferasında eyni dərəcədə vacib olan bəzi digər substansiyaların daşıyıcısına və ifadəsinə çevrilirlər.(8. s. 11)

Moskvadan olan yazıçı, sənətsünas Qriqori Anisimov “Fərhadın dənizi və ağacları” əsərində qeyd edir: “Ən geniş hissədə Abşeron otuz kilometrdir. Əgər bu yerləri mövzu kimi götürsək, onda bu mövzunu bitirməyə bir sənətkarın ömrü yetməz, çünki buranın şirin, ürəkək, həyacanlı gözəlliyi “Yaradılışın” birinci fəslə kimi, Xəzər dənizinin narahat suları kimi, birdən hücum çəkən qəfil külək kimi, daşların qaraqabaq gücü və günəş spektrinin taqətdən salan odlu rəngləri kimidir.

Onun 2008-ci ildə Moskvada Mərkəzi Rəssamlar Evindəki sərgisi tamaşaçıların önündə rəng və məkanın, ritm və hərəkətin müasir ümumiləşdirilmiş şərhli ilə həddinə kimi həyatı impulslarla dolu olan təbiət panoraması təqdim etmişdir. Xəlilovun rəngi doymuş, ağır, böyük kütlələrlə irəliləyir. Şəkil əsasən frontal olaraq və dərinə açılır. Rəssam obrazı təbii xırdalıqlardan uzaq əmin bir tamlıqla təsvir edir. Fərhadın rəsmi parlayan, ifadə olunan, əşyavidir, ancaq təsviri deyil. Xəlilovun yaradıcılığında əsas rol rəngarəng görüntü (yaşıl dəniz, göy səma, yetişmiş al nar) oynadır. O çalışır ki, təbii rəngi kopyalamasın, rənglər psixoloji, dərin, bədii çalar ifadə etsin. Bu rənglər rəssamın daxilindən süzülüb gələn obrazların rəngləridir. Müəllifin əsərləri həcmcə böyük olur. Onlar Abşeronun geniş və çoxhissəli obraz panoramasını əks etdirir. Abşeronda hər şey müəllifi həyacanlandırır: dənizin, göyün, torpağın və qayaların rəng dəyişməsi.

Xəlilov burada doğulub və formalaşmış. Və onun kökləri buraya bağlıdır və ilham mənbəyi də məhz buradadır. Bu mənada Xəlilovun sərt və lakonik üslubda təqdim etdiyi Abşeronuna vurğunluq yaranır insanda.

Və Fərhadın davranışında və obrazında dostları üçün Moskva mühitində qeyri adi və özünəməxsus görünən bir çox məqamlar Abşeron mühitində çox doğru, əsaslı və hətdə yaşayıb yaratmaq üçün yeganə doğru üsul kimi qəbul olunur. Fərhad Xəlilov bu dəniz kənarında tək doğma insan kimi deyil, həm də bu peyzajın tərkib hissəsi kimi görünürdü.

Məqalədə irəli sürülən problemə dair ümumiləşdirmə apararaq qeyd etmək lazımdır ki, Fərhad Xəlilovun yetkin yaradıcılığı 1970-ci illərdən bu günə qədər olan dövrü əhatə edir. Şərti olaraq bu dövrü bir neçə mərhələyə bölmək olar. "Şərti", çünki onların hər biri bir-biri ilə sıx bağlıdır və zəncirvari şəkildə bir-birindən doğur.

Birinci mərhələ, Avropa avanqardının təsirləri hiss olunsa da, daha çox güclü bağlarla doğma landşafta bağlılığı ilə səciyyəvidir.

İkinci mərhələ sənətkarın əvvəlki dünyagörüşü əsasında formalaşan mədəni beynəlmilliliyə tamlıqla keçidlə səciyyəvidir.

Fərhad Xəlilov yaradıcılığının əsasını onun sovet incəsənətinə uyğun qədəm qoyduğu mənzərələr təşkil edir: insanların həyatı elmi nəzəriyyələrlə izah etmədən, miflərlə əvəz etmədən insanların qavradıqları şəkildə müəyyən arxetip, ilkin aydınlıq və sadəliklə xarakterizə olunan arxetip axtarışları. Dəniz, quru, səma rəssamın tablolarında üstün əhəmiyyət kateqoriyalar qismində ifadə olunur. Dünyanın kosmik təbiətinin bu daimi təcrübəsi rəssamın kətanlarını həqiqətən yanan bir ehtirasla doldurur.

Bu yerdə, Xəlilov Sənətinin milli köklərini qeyd etməyə dəyər. Bu o mənaya gəlmir ki, onun yaradıcılığı birmənalı olaraq milli Azərbaycan rəngkarlıq ənənələrindən qaynaqlanmışdır. Onun yaradıcılığı məhz ona görə millidir ki, onun yaradıcılığı gözəçarpan və sistemli bir faktor olaraq Azərbaycan rəssamlığının uğurlu və ayrılmaz bir tərkib hissəsinə çevrilir.

Xəlilovun 2000-ci illərin son əsərlərini rəsm əsəri adlandırmaq çətindir. Bunları daha çox müasir incəsənətdə qəbul olunan “obyekt” termini ilə adlandırmaq olar, çünki onların həm geniş məzmunu, həm böyük formatı mövzunun açılmasına yönəlib.

Bu əsərlərdə həm də özünəməxsus mahiyyət var, yəni: dənizin təsviri, dənizin nümayişi, dəniz xatirələri, dəniz simvolu. Əslində, bunumüəllifin əsərlərindən birinin adı birbaşa göstərir. Əsərin adı “Çoxlu dəniz”dir. Bu əsərin 2 metr 2 metrə olan böyük əsəri istər böyüklüyü, istər enerjisi ilə, istər göy rəngin maqiyası iləzləyicinin psixikasına ciddi təsir göstərir və onda mülayim bir dəniz deyil, sərt və qaraqabaq stixiyaassosiasiyası yaradır.

Xəlilovun son əsərləri texniki vasitələrdən tutmuş, təsviri faktura kimi - bütün strukturu, varlığın həddini əhatə edirlər. Onlar sanki hansısa böyük bir enerjiylə zaman və məkan anlayışları əhatə edərək anlaşılmayan, şüuraltı olaraq narahatlıq hissi, hətda fəlakət qorxusu ötürür. Bu günün reallığı belə deyilmi?

Sənətşünas E.Titarenko yazır: “Tretyakov Qalereyası ilə heyrətamiz bir metamorfoz baş verdi, o, milli qaleryiyə getdikcə dünya incəsənət mədəniyyəti muzeyinə çevrilir, xarici rəssamların əsərləri nümayiş olunur. “Yetmişincilər” nəslinin rəssamlarının son sərgisinin qəhrəmanı Azərbaycandan olan maestro Fərhad Xəlilov oldu. Bu sərgi simvolikdir. Onun “Xatırlama” (2003-2006), “Yer kürəsinin naxışları” (1999-2006) və ayrı-ayrı əsərləri qısa da olsa, müəllifin qırx ilə yaxın təkamülünü müşahidə etməyə imkan verir. Beləki ilk eksponat 1969-cu ilə, sonuncu isə 2008-ci ilə aiddir. Məqsədini dəqiq bilən bir sıra üsulları seçilən beynəlmiləl üslub ustasının inkişafını görünür.

Rəssamı asket adlandırmaq olar, çünki o özünü ancaq özünü bu gün dəbdə olmayan bir janra peyzaj janrına həsr edib. Lakin o kamera portretindən tutmuş monumental bir əsəri təqdim edə bilir. Lakin Tretyakov qaleryiyasındakı sərgi landşaflı oldu. Və bu onu maraqlı edir. Burada yalnız Xəlilovun əsərlərinin formatının artmasını deyil (bu günün əsərləri daha qabaritlidir), həmçinin sənətkarlıq manerasının da dəyişdiyini və inkişaf etdiyini görə bilərik. Beləki müəllif “topoqrafik” motivlərdən maştaba keçir. Bu maştabı bəşəri adlandırmaq olar. Xəlilovun daim müraciət etdiyi təbii motiv (ağac və Abşeron yarmadasının kəndlərinin evləri) sanki dünya metaforasına çıxış nöqtəsidir. Bu cür ümumiləşdirmələrin fonunda milli coğrafiya, milli məktəb kimi anlayışlar silinir. (14, s. 106)

Bu zahiri sadə, bəzən yarı mücərrəd tablolara uzun müddət baxmaq lazımdır ki, rəngin vibrasiya və zənginliyini lokal sanki monoxrom boyanmış kəsikdə sezə biləsiniz. Siz monoxrom rəngli təyyarə kimi yerli daxilində vibrasiya və rəng zənginliyini görürsünüz. Siz sanki drammatizmlə üzleşirsiniz. Bu drammatizmin mənbəyi isə zahiri süjet deyil, üfqlərin, dairələrin, ziqzaqların, və əyrilərin rəng və formalarının müqayisəsindədir. ...Bu dünyanın dərin qanunlarını vizual sərhədləri tədqiq edərək kəşf edən filosof-rəssam.

İstər eskiz olsun, istərsə də böyük dekorativ pano olsun, hər bir əsər eksperimentin xüsusiyyətlərini daşıyır və müəllifi varlığın mahiyyətinə biliklərə addım-addım yaxınlaşdırır.

Nəticə

Bu araşdırmaya yekun vuraraq, bunları qeyd etmək istərdim: Fərhad Xəlilov böyük miqyaslı rəssamdır və onun əsərləri ətrafında yaranan bütün problemləri bir əsərin, xüsusən də bir məqalə çərçivəsində əhatə etmək çətindir. Əksinə, topoqrafik tədqiqatın bu ilk təcrübəsi yalnız suallar doğurur,

belə demək mümkünsə, gələcəkdə bu sənətkarın yaradıcılığını nəzərdən keçirməli olduğu kontekstdə problemlər yaradır.

Ədəbiyyat

1. Anisimov Q. Abşeronun canlı rəngləri. Bakı, Gənclik, 1978.166 s.
2. Anisimov, Q. "Fərhadın dənizi və ağacları". Qriqori Anisimov. sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, səh.12.
3. 3.Basin E.Ya. Portret janrının tərifinə (1960-70-ci illərin sovet şəkili portreti əsasında) // SI'85. M., Sovet rəssamı, 1986, №. 20, səh. 175-195
4. Vaqabova D. Başqa bir sənət. Bakı, Qarağac, 1993, s.115.
5. Vaqabova D. Azərbaycan avanqardının mənşəyində // Azərbaycan İRS.No9-10, 2002, s.128-145.
6. Sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva, 2012, 247s.
7. Kamenski A.A. Bədii ənənələrin mənası haqqında. // SI'82, №. 2. M., sovet rəssamı, 1983, s.202-243.
8. Kamenski, A. "Çox özünəməxsus lirik və poetik istedadla malik sənətkar", Aleksandr Kamenski, İncəsənətdə adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, səh.11.
9. Lazarev, M. "Kainatın mənzərələri". sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva, 2012, səh.74-90.
10. Manin V.S. Təsviri sənət janrları öz mahiyyəti işığında. // SI'85 M., Sovet rəssamı, 1986, buraxılış. 20, səh. 196-227.
11. Nazarenko, T. "Fərhad Xəlilov haqqında bir neçə söz". sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, səh.54-56.
12. Rakitin, V. "FərhadXəlilov". "Yeniadlar" seriyası. M, 1976
13. Böyümə, Y. "O, bir növ sonsuzluq kimidir". sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, səh.204.
14. Titarenko, E. "Dənizəyol" Sənətdə adlar. "FərhadXəlilovtablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqlarıKonfederasiyası, Moskva 2012, səh.102-104.
15. Turçin, V. "Bu dünyanın əzəmətli obrazları arasında". sənətdəki adlar. "Fərhad Xəlilov tablosu", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, səh.121-130.
16. "Fərhad Xəlilov rəssamlıq qrafikası". Moskva, Sovetrəssamı, 1976. Giriş məqaləsi M.P. Lazarev. SSRİ Rəssamlar İttifaqı, 1985
17. Yakimoviç A. 1970-80-ci illər Sove ttəsviri sənəti.-Sovet sənətşünaslığı-19. M., Sov. rəssam, 1985. s. 14 - 31.
18. Yakimoviç, A. "Rəssam". sənətdəki adlar. "FərhadXəlilov. Rəssamlıq", Beynəlxalq Rəssamlar İttifaqları Konfederasiyası, Moskva 2012, s.169-181.

Rəyçi Nərimanova Günay Şirzad qızı
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
İncəsənət tarixi" kafedrasının dosenti,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru.

Göndərib: 04.03.2022

Qəbul edilib: 29.03.2022